

II FILOZOF I NJEGOVA DJELA
12(22)#11 2023

Predrag Finci

Flat 5, Rosa Freedman Ctr.
17 Claremont Way, London, England
predrag.finci@gmail.com

O mojim estetičkim stajalištima

Često su me moji prijatelji i kolege, a i neki urednici, pitali o mojim knjigama, ponekad ukazivali na njihovu različitost, tražili njihovu vezu i „ključne teze”, pa evo da ih ja, pod kraj moje karijere, u svom „svođenju računa” ovdje ukratko opišem i razvrstam.

U mojim biografskim bilješkama obično piše da sam filozof i pisac, filozofski pisac, sa prvenstvenim interesom za estetičke probleme, ali i za široki spektar filozofskih pitanja. Blizak sam filozofiji egzistencije i fenomenološkoj metodi, u razmatranjima o umjetnosti “estetičkom objektivizmu”, a u razmišljanju o društvenoj ulozi umjetničkog djela stajalištima „frankfurtske škole”. Kada bih u jednoj rečenici htio opisati moj filozofski interes rekao bih da su me nadasve zanimala estetička pitanja, pitanje zasnivanja, subjekta i njegove unutarosti i pitanje objektivnog, i s tim vezano pitanje transcendencije. Pisao sam različite knjige, ali uvijek s istom namjerom. Pristupao sam na različite načine problemima istine i ljepote, „na različite načine pokušavao uhvatiti u zamku lijepo”. U mojim knjigama estetsko je bilo najčešći, centralni problem. Umjetnost je za mene, njenog apologetu, bila i ostala složen fenomen. Kao estetičar umjetnost shvaćam kao zbir mnogih nastojanja i ostvarenja (kao sistem osjetilnosti), a kao stvaralac, umjetnost vidim kao raznolike geste pojedinaca i izraz individualnog dara (kao stvaralački anarhizam). Mislim da umjetnost nije nipošto isključivo sluškinja ideologiji, sigurno nije ponavljanje, a ni mimesis stvarnog, više je od zabave, kao što je i mnogo više od ilustracije za politička stajališta i filozofske tvrdnje. Kroz cijeli svoj opus tragao sam za istinom ljepote i ljepotom istine. Ta istraživanja za mene nisu završena, jer nikada ne mogu ni biti završena. Svi moji različiti tekstovi i knjige mogu tematski biti podijeljeni u pet grupa:

1. Eseji o „sporednim stvarima”, o artističkim i drugim epifenomenima, koji su u bliskoj vezi sa estetskim fenomenima. Pisao sam o tome u knjigama *Govor prepiski*, *O nekim sporednim stvarima* i dijelom u drugom dijelu knjige *Sarajevski zapisi* pod naslovom *Pravo, stranputicom*;
2. Estetički spisi. Najveći broj mojih tekstova bavi se estetskim fenomenima. O estetskim problemima i estetskom pisao sam u prerađenoj doktorskoj radnji *Umjetnost i iskustvo egzistencije*, te u knjigama *Umjetnost uništenog*, *Sentimentalni uvod u estetiku* (u *Sarajevskim zapisima*), *Priroda umjetnosti*, *Djelo i nedjelo*, *Čitatelj Hegelove estetike*, *Što se sviđa svima*, a posebno u opširnoj *Estetskoj*, odnosno *Estetičkoj terminologiji*, kojoj je dopuna upravo ova knjiga, koju sam poradi permanentne otvorenosti estetičkih problema nazvao *Bilješke o estetskom*. Ovim knjigama bliski su moji eseji o medijima (okupljeni u knjizi *Elektronička špilja*), kao i knjige eseja pod naslovom *Osobno kao tekst* i *O književnosti i piscima*;
3. Treću grupu čine eseji o raznim filozofskim pitanjima. Takve su moje knjige *Ishodište pitanja*, *Poetozofski eseji*, *Kratka, a tužna povijest uma*, *Korist filozofije*, ali i knjiga *Misterij, iza svega* i najnovija knjiga *U unutaršnjem, istina*. U svakoj od ovih knjiga tragao sam za mogućim zasnivanjem filozofske spekulacije;
4. Posebnu grupu tekstova čine eseji o putovanju i emigraciji. Tu je prva knjiga *Tekst o tuđini*, uslijedila joj je knjiga *O kolodvoru i putniku, a kao moja „završna riječ”* o toj temi nastala je knjiga *Emigrantska slikovnica*;
5. Ovim tekstovima bliski su moji poetsko-prozni tekstovi, knjige *Imaginacija*, *Ukratko*, *Prvo, bitno*, *Zapisi veselog filozofa*, i velika knjiga autobiografskih eseja *Sve dok*, kao i dnevnički zapisi u knjizi *Prošle godine u Barnetu*. Ovim knjigama pridružuje se još tri završene, ali još neobjavljene knjige: prvu sam naslovio *Kasne gnome*, drugu *Filozofske priče*, a treću *Kazivanja o duši*.

Tako bih mogao razvrstati moje knjige. A što sam i kako u njima napisao neka kažu oni koji su ih čitali. O njima sam nerado govorim, nerado pravim usmene ili pismene sažetke, jer znam da je takvo kazivanje vrlo riskantno. Kada ono što smo pisali sažmemo u nekoliko rečenica pojednostavimo ono što smo napisali, ponekad u usmenom iskazu nismo ni na nivou vlastitog teksta, ponekad ne interpretiramo dobro ono što smo htjeli u djelu iskazati, svodimo sve na opća mjesta i jednu ili dvije osnovne teze, ponekad čak zaboravimo ono što smo prije deceniju ili dvije pisali. Možemo tako naštetiti sebi i upropastiti vlastito djelo. Zato naglašavam: ovo je tek napomena, a obrazloženja i izvođenja su u mojim knjigama. Nema estetičke teme o kojoj nisam pisao, a ovdje bih htio ili barem pokušao reći što su moje osnovne postavke u estetici.

Odmah kažem da ne mogu rezolutno reći što je umjetničko djelo. I poslije mnogo godina bavljenja estetikom oklijevam, ne žurim sa tvrdnjama, sada sam čak oprezniji nego što sam bio u mladosti, kada sam imao neku sigurnost neznalice, bio bez dilema, koje donese “poznavanje materije” i iskustvo refleksije. Sada mi nikako nije lako reći što je umjetnost. No, i kada kažemo da nešto ne možemo definirati, jer mnogo toga imam u vidu, ipak znam da ono o čemu govorimo ima neku bit, jer sve po nečemu jest ono što jest, pa sve može biti barem opisano, označeno, u svojoj biti

pokazano, što napokon znači da sve (ipak) može biti definirano ili u opisivanju predstavljeno. Tim putem ću i sam ovdje krenuti. Opis umjetničkog djela bi trebao ukazati na nešto što pripada samo fenomenu djela, ničem drugom. A tada se pojavljuje zahtjev da iskažemo, definiramo ili barem naznačimo što je uopće umjetnost. A definirana je na različite načine. Definirana je kao ideja, istina, oblik, događaj... Svaka definicija je trebala i pokušavala iskazati bit umjetničkog djela. Pritom je jednom bilo kazivano što je ontološki status djela, drugi put što su njegove temeljne karakteristike, treći put kako se pojavljuje i koji su sve načini njenog pojavljivanja, četvrti kakva joj je funkcija i značaj u društvenom i individualnom životu. Govorilo se o umjetnosti kao djelatnosti, zabavi, užitku, spoznaji. Opisivana je na različite načine, a uvijek je bila još nešto. A uvijek je još nešto i uvijek nešto drugo jer je umjetnost stvaralaštvo, stvaralačka aktivnost, stvaranje novog i drukčijeg. Iako potpune i svima zadovoljavajuće definicije umjetnosti nije bilo, ljubitelji i poznavaoци umjetnosti nisu imali problema u identificiranju umjetničkog djela. Baš poput Augustinove riječi o vremenu: znaju što je, ali ga ne znaju objasniti. Doduše, kada je umjetnost u pitanju, mnogima ništa do osobnog osjećaja nije ni potrebno. Na umjetničke fenomene mnogo više reagiramo, nego što o njima mislimo. A kada hoće reći što je neko djelo ljubitelji umjetnosti znaju i osjećaju da to jest umjetničko djelo na osnovu njegove specifičnosti (kao što znaju što je vrijeme na osnovu njegova trajanja i prolaženja). Pitanje o tome što je to što umjetničko djelo razlikuje od drugih stvari i čini umjetnička djela specifičnim zaokuplja kritičare, teoretičare umjetnosti i mislioce. Sam bih mogao u odgovaranju na to pitanje pokušati s nekim opisom i tako naznačiti što bi umjetnost mogla biti. Mogao bih sa zanosom reći da je umjetnost zemlja bez teritorija, vrijeme bez sati. Bezgranično, beskonačno ljudske osjetilnosti i imaginacije. Otvorena mogućnost subjekta. San ljudskih bića o njima samima, o njihovim mogućnostima, a i slika onoga što su bili i jesu. Stalno događanje različitih djela. Vjerujem i mislim da zbog svega toga umjetnost ne može biti sabijena u neku definiciju. Umjetnost okuplja vrlo različita djela, a i stalno se mijenja. Ona je permanentna djelatnost. Neiscrpno stvaralaštvo. Zato ima mnogo različitih definicija umjetnosti i zato pojam umjetnosti uvijek nanovo definiramo, jer umjetnost njena vlastita iskustva i postignuća uvijek iskazuju u novom svjetlu i proširuju opseg pojma umjetnosti. Baš kao što u „ljubavi ka mudrosti” iskazujemo težnju, a ne granicu filozofije, u opisu umjetnosti kažemo da je ona stvaranje različitih djela, stvaralačka djelatnost kojoj nema ograničenja. Možda bih moja estetička stajališta mogao sažeti ovako:

Umjetnost je naš način iskazivanja, pokazivanja, otvaranja i ostvarivanja svijeta, komunikacija s Drugim, komuniciranje i susretanje sa svijetom i sobom samim. Umjetnost je umjetnost za nas. Proizvod subjekta za subjekt. Proizvod ideologije i prirodne ljudske potrebe. Naša slika stvarnog i stvaranje posebne stvarnosti. Umjetnost je dakle naša umjetnost. U mišljenju o umjetnosti nadaje se najprije pitanje odnosa umjetnosti i egzistencije, u kojem se očituje da je umjetnost uvijek zapravo realna (na osnovu toga je prepoznajemo), ali realna na svoj specifičan način, realna kao podražavana, transformirana, zamišljena i moguća stvarnost ili pak kao stvarnost po sebi, kao posebna, specifična stvarnost djela, kao drugo stvarnosti same.

Estetsko je osjetilno. Osjetilno je predmet filozofske estetike. Ono je širi pojam od pojma umjetnosti, ali je najpotpunije iskazano u umjetnosti. Umjetnost je uobličena osjetilnost. Umjetnost je činjenje i stvaranje, nastajanje i ostvarivanje djela. Razumijeva se na različite načine. Ona je ono što osoba smatra da je umjetnost (u čemu je na djelu subjektivno stajalište); ono što ima određena estetska svojstva (kada se razmatra što je djelo po sebi, što ono „objektivno“ jest); umjetnost je ono što je usvojeno kao umjetnost (što potvrđuju relevantne institucije ili afirmira određena ideologija, a na tom osnovu izrasta pojam društvene vrijednosti i usvojene kulturne konvencije); ono što je nacionalna, kulturna i/ili povijesna tradicija, ali i ono što nastaje kao novo djelo, koje mijenja i sam pojam umjetnosti, a kao vrijedna djela pripadaju najprije aktualnoj umjetničkoj produkciji i potom povijesti umjetnosti, koju čine „vječna“, trajno značajna djela.

Kao oponašanje umjetnost ne izvire iz same sebe, nego iz nečeg drugog, ali i tada transformira ono što oponaša. Umjetnost je stvaralaštvo, stvaranje jedne posebne realnosti. U stvaralaštvu je umjetnost samosvojna, autonomna djelatnost. A autonomno djelo je djelo koje je za sebe. Kao autonomno, djelo je ono što je po sebi. Zato stvaralaštvo mora biti u sebi slobodno. Stvarna sloboda je mogućnost izbora. U stvaralaštvu - iskušavanje bezgraničnog. Umjetnost je u sebi slobodna djelatnost. Kao u sebi slobodna, umjetnost je igra. Ali, otkuda je umjetnost? Ovo pitanje zaziva pitanje izvora, što je pitanje porijekla djela. Po izvoru je djelo ono što jest. Autentično djelo je pravo i istinsko djelo. U pitanju o umjetniku pitamo o značaju osobnog. U pitanju o osobnom pitamo o umjetniku kao izvoru djela. Umjetnik je ono što je njegova „duša“. Umjetnikova „duša“ je iskazana u umjetnikovom djelu. U djelu autentičnog stvaraoca. Obrtnik je onaj koji čini. Obrtnik pravi, ali ne stvara. Obrtnik ponavlja, umjetnik stvara. Umjetnik je osoba koju je stvorila umjetnost. Među njima one najbolje nazivamo genijalnim. Genijalnost je vrhunski dar. Moć duha. Autor je tvorac djela. Autor je gospodar djela. U djelu se događa i njegov autor. U stvaranju djela autor i sama sebe oblikuje, mijenja, izgrađuje, korigira, što potvrđuje vezu bivanja i stvaranja. Naše djelovanje na nas djeluje; stvaramo život i život nas stvara. Ali, ne samo djelo, nego i samo postojanje može postati umjetničko djelo. Egzistirati estetski znači živjeti u skladu s estetskim. No, predmet estetike je prije svega opredmećeno djelo. Svako djelo mora biti utjelovljeno i tek tada predmet estetskog interesa. Djelo je porod posebnog senzibiliteta. Stvaralačkog osjećaja i osjećaja za svoj predmet. Kaže se da često nastaje iz posebnog stanja, koje nazivamo nadahnućem. A to nadahnuće je iznenadno, nenadano ukazanje, otkriće ili rješenje. Nadahnuće je zapravo dugo pripremani Trenutak. U tome je od velike pomoći intuicija, koja je neposredni uvid. Intuicija vidi ono što jest onako kako jest. Njoj se pridružuje imaginacija, koja je most između stvarnog i mogućeg. Imaginacija je „rodno mjesto“ stvaralaštva. Nju potiče autorov osjećaj, koji se udomljuje u djelu. Osjećaj djelu pripada, ali nije sve djela. Djelo je između zamisli i ostvarenja. Djelo je ostvorena namjera. Intencija je smjerenje. U njoj je iskazana umjetnikova ambicija, namjera i želja. Ta ambicija dostiže svoj vrhunac u težnji ka savršenstvu. Idealno je stvarnost savršenog. Savršenstvo je nikad dosegnuti ideal umjetnosti. Umjetničko djelo je ono što jest u i po sebi samom. Djelo po sebi je ono što je djelo u sebi samom, ono što uistinu jest kao djelo. Djela je djelo samo. U tome je njegovo značenje, u tome je njegov

značaj. Jedinstvo je sinonim za potpunost djela. Djelo je ostvareno jedinstvo. Ono je harmonija, koja je odnošenje među dijelovima djela. Harmonija je spajanje dijelova u cjelinu, usklađivanje. Ritam djela je biće samo. Kakav je ritam djela, takvo je biće djela. Sadržaj djela je ono što djelo u sebi sa-drži i što u sebi sa-drži djelo. Sadržaj je smisao djela, a oblik način njegova predočavanja. Oblik je modus postojanja djela. Stil je obilježje djela. Stil je artistska metoda. Djelo je znak. Znak sebe, onoga što znači i onoga što označava. Zato umjetnost može biti shvaćena kao poseban jezik. Vlastiti jezik i jezik za Drugog. Izraz je oblikovana emocija. Kako je nešto izraženo, tako je u djelu pokazano. Djelo je ono što reprezentira. Ono je onakvo kako je reprezentirano. Umjetničko djelo je estetska istina. Kič je laž o lijepom. Artistski populizam. U ljepotu preruseno ruglo. Ružno je odbojno, po svojim svojstvima negativno. Ali, nije ni svako ni uvijek, jer *via negationis* može ukazati na istinito i lijepo. Lijepo je u promatraču, ali i u promatranom. Lijepo je kvaliteta koja nastaje u relaciji. Djelo komunicira s Drugim. Djelo po Drugom je ono što je za Drugog. Po stajalištima i ukusu Drugog. Ukus je dojam. Ukus je argument za tvrdnju bez dokaza. Najprije u ukusu (dojmu) iskazujemo svoj odnos prema djelu i svoj osjećaj za estetsko. Zato je subjektivni ukus presudan u usvajanju djela, ali ne može biti relevantan i za sviju relevantan sud o djelu. Subjekt se ponekad u golemom zanosu identificira sa djelom koje percipira. Takvo uživanje je nesvjesno prisvajanje djela. U uživanju ljubitelj djela u djelu prepoznaje svoje. No, djelo je mnogo više nego izraz pojedinačnog subjekta, a kao vrijedno djelo skup različitih kvaliteta. Zato mu treba s pažnjom pristupiti. Percipirati je uočavati. Percepcija uvodi u djelo. U opisu djela djelo se identificira. Deskripcija označava djelo. Interpretacija je otvaranje djela. Njegovo ponovno uspostavljanje. Što je djelo postaje jasno u njegovoj funkciji. Funkcija djela iskušava se u društvu. Društveno određuje sudbinu djela. Društveni status djela potvrđuje ili negira značaj djela. Napokon, pitanje estetskog vodi ka pitanju estetskog iskustva, istine, koja je istina djela i suda, koji je prosuđivanje i vrednovanje djela. A time i stvaranje svijeta umjetnosti.

Umjetnost je u sebi slobodna djelatnost, čiji je rezultat stvaranje djela kao posebne realnosti, specifičnog svijet po sebi. Kao stvaralačka djelatnost umjetnost je po sebi etična, a u svojoj težnji ka savršenstvu utopijska. Svako djelo je iskaz osjetilnosti. Umjetnost nije ni oblik, ni biće, nego oblik bića. Njome se bavi kritika, teorija, a nadasve filozofija umjetnosti i estetika. Estetika je gramatika umjetnosti. Ona govori o nužnim ili mogućim svojstvima umjetničkog djela, pita o funkciji, načinu postojanja umjetnosti, o njenom ontološkom karakteru, te o biti umjetničkog djela, odnosno o „čisto estetskom”, na osnovu kojeg djelo jest djelo. Umjetnička vrijednost je s onu stranu pomodnosti i svakojake „podobnosti”. Ona je takva bila, ona je takva i danas. Umjetničko djelo može biti proizvod, gesta ili čin. Proizvodi nastaju po zadanim šablonama, gesta je artistska reakcija ili određeni, po svom dosegu ograničeni stav, a čin se zasniva na najširoj, osjetilnoj osnovi bića i može poroditi Djelo. Veliko je i uistinu značajno djelo kao cjelovito djelo, kao djelo-svijet. Svako je djelo iskaz određene subjektivnosti koja kao zanimljivo, dojmljivo ili vrijedno djelo postaje značenje za nas. Ako nema afekcije (afiniteta) subjekta, nema ni odnosa prema objektu. Osoba koja nema urođeni ili stečeni (kultivirani) osjećaj za estetsko neće cijeniti ni najbolje umjetničko djelo, jer nema odnosa prema

njemu. O tom temeljnom značaju subjekta u razumijevanju umjetničkog djela vodio sam računa i u svom „estetičkom objektivizmu”, jer djelo najprije biva usvojeno od subjekta, a potom postaje objektivna umjetnička vrijednost, što je ona vrijednost koja je usvojena, društveno (konsenzus različitih subjekata), a posebno od poznavalaca umjetnosti prihvaćena, u teoriji valorizirana vrijednost, pa sam zato bio protiv dominacije „subjektivnosti ukusa”, koji je pojedinačni dojam i zapravo nije sud, pa je uveliko je problematičan kao govor o djelu, jer je prije svega govor o onome koji sudi, a ne o onome što djelo uistinu jest. Iako ne poričem značaj subjektivnog, ipak mislim i vjerujem da umjetnost nikako nije samo nešto subjektivno, nego mnogo više, jer je kao iskaz bića u svojim najboljim djelima iskaz, isijavanje Bitka, temeljni iskaz naše osjetilnosti i autentično svjedočenje o nama samima, o našem bivanju i našem svijetu. Vrijedno umjetničko djelo je povijesno uvjetovani fenomen koji u liku estetski vrijednog djela nadilazi okolnosti svoga nastanka, transcendirano. Djelo je bilo trajna vrijednost u doba antike, ono je to i u naše, elektroničko doba. Umjetnost je bila i ostala iskazivanje naše osjetilnosti. Povijesno promjenjive osjetilnosti. A kao veliko djelo estetska istina, koja je istina nas samih. I umjesto zaključka, kada bih htio svesti na jednu rečenicu sve što sam pokušavao u mojim estetičkim spisima mogao bih reći da me je najviše zanimalo pitanje što je estetska istina (dakle koliko i što umjetnost i subjekt može, a s tim u vezi što je njihova autentičnost i sloboda) i što je njihova granica, a s tim povezano pitanje neizrecivog i transcendencije. Što je ontologija djela i što su njegova moguća metafizička značenja. A ta pitanja su neosporno povezana sa pitanjima subjekta, njegovog utemeljenja i unutaršnjeg, njegovog činiti i biti, sa pitanjima ontološkog zasnivanja i modalitetima našeg bivanja.

Ovim načelnim stajalištima pridodajem moje novije eseje o estetičkim pitanjima, o čemu će biti riječi u mojoj novoj knjizi o estetičkim pitanjima, knjizi kojoj je i ovaj tekst dio.

This journal is open access and this work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.